

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

แนวทางการศึกษาครั้งนี้จะเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบสหวิธีการ (Multiple Methodology) ประกอบด้วยการวิเคราะห์ตัวบท (Textual Analysis) การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) การสัมภาษณ์เชิงเจาะลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus group Interview) เพราะเป็นการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ วัฒนธรรม ความเชื่อ และความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมชุมชน ซึ่งไม่สามารถใช้ทฤษฎีใดเพียงทฤษฎีเดียวมาอธิบายได้ โดยจะมีการศึกษาในแนวมานุษยวิทยา และคติชนวิทยา ซึ่งมีคติความเชื่อเรื่องคำสาปพระร่วง อันเป็นคติความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมในสังคมสุโขทัยเป็นประเด็นศึกษาปัญหา โดยพยายามนำแนวคิดทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัยรวมถึงข้อมูลจากหลายสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเข้ามาศึกษาวิเคราะห์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ คติชนวิทยา มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา รวมถึงความเชื่อและศานนามาผสมผสานเพื่อศึกษาทำความเข้าใจกับโลกทัศน์ในบริบททางสังคมวัฒนธรรม (Social Culture) ในแง่ของการสะท้อนหรือภาพสะท้อนและปรากฏการณ์ต่างๆ อันเกี่ยวข้องในด้านความเชื่อเรื่องคำสาปพระสาปพระร่วง

1. ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ชุมชนบ้านปากน้ำ ซึ่งปัจจุบันคือ ตำบลปากน้ำ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย มีพื้นที่การปกครอง 12 หมู่บ้าน โดยแบ่งเป็นกลุ่มหมู่บ้านหลัก (หมู่ที่ 1-6, 8) ประกอบไปด้วยบ้านเหนือ หมู่ที่ 1, บ้านน้ำโบสถ์ หมู่ที่ 2, บ้านตะวันขึ้น หมู่ที่ 3, บ้านไม้งาม หมู่ที่ 4, บ้านไต้วัด หมู่ที่ 5, บ้านวังตาเลน หมู่ที่ 6 และบ้านต้นนาหลวง ซึ่งมีวัดปากน้ำ และโรงเรียนวัดปากน้ำเป็นศูนย์กลางแหล่งชุมชน และกลุ่มหมู่บ้านรองซึ่งมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก (หมู่ที่ 7,9,12) ประกอบด้วยบ้านมาบป่าเลา หมู่ที่ 7, บ้านน้ำโจน หมู่ที่ 9 และบ้านอ้อมรอบ หมู่ที่ 12 ซึ่งมีวัดมาบป่าเลา และโรงเรียนบ้านป่าเลาเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยมีพื้นที่เกษตรกรรม คือไร่อ้อยเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนอยู่ในเขตกลุ่มบ้านรองดังกล่าวนี้ ดังนั้นการตั้งบ้านเรือนของประชาชนกลุ่มนี้จึงตั้งอยู่ห่างกันตามพื้นที่ทำไร่อ้อยไม่ได้ตั้งอยู่รวมกันเป็นแหล่งชุมชนอย่างหนาแน่นอย่างกลุ่มหมู่บ้านหลักแต่อย่างใด ส่วนกลุ่มที่สอง (หมู่ที่ 10, 11) คือ บ้านไทรงาม หมู่ที่ 10 และบ้านหนองวงเกวียน หมู่ที่ 11 เป็นกลุ่มบ้านที่

ขยับขยายออกไปจากกลุ่มบ้านหลัก ด้วยเหตุผลในเรื่องพื้นที่ทำมาหากินเช่นกัน จึงไม่มีทั้งวัดและโรงเรียนอยู่ในชุมชน

ซึ่งการแบ่งกลุ่มหมู่บ้านดังกล่าวเป็นการแบ่งตามลำดับประวัติที่มีการแบ่งแยกเขตการปกครองเพื่อตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ และตามลักษณะภูมิศาสตร์ มีประชากรทั้งสิ้น 7,013 คน แยกเป็นชาย 3,367 คน หญิง 3,646 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 101 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 2,243 ครัวเรือน

โดยชุมชนบ้านปากน้ำเป็นพื้นที่ที่มีวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อที่ผูกพันอยู่กับคติความเชื่อเรื่องคำสาปพระร่วง กล่าวคือ คนปากน้ำ คือคนสุโขทัย (คนโขทัย¹) และเป็นคนของพระร่วง เพราะเมืองสุโขทัย คือ เมืองของพระร่วง

การสาปบ้านปากน้ำให้ไม่สามารถทำอะไรร่วมกันได้สำเร็จ จึงเป็นวาจาสิทธิ์ของพระร่วง เพื่อสร้างยุทธวิธีในการปกครองชุมชนบ้านปากน้ำ ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ ที่มีการใช้วาจาสิทธิ์ของพระร่วงไปเพื่อการก่อเกิด สร้างสรรค์ หรือเป็นการอธิบายถึงสาเหตุของการเกิดธรรมชาติในแต่ละแห่ง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เนื่องจากการศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยจึงใช้วิธีวิจัยสนามด้วยการศึกษาข้อมูลในชุมชน โดยประยุกต์แนวทางการได้ข้อมูลในหลายลักษณะ และทำการวิพากษ์ข้อมูลหลัก 2 แหล่ง คือ

2.1 ข้อมูลจากเอกสารที่บอกเล่า, ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานพระร่วง-คำสาปพระร่วง (วาจาสิทธิ์ของพระร่วง), คติความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรม, ประวัติศาสตร์ชุมชน/ท้องถิ่น, ประวัติศาสตร์สุโขทัย (งานวิจัย หนังสือ เว็บไซต์ และสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง)

2.2 ข้อมูลในภาคสนาม ต้องอาศัยข้อมูลทั้งที่เป็นเรื่องราวของความร่วมมือในการทำงาน วิถีชีวิต หรือภาพปรากฏการณ์ที่สะท้อนความเชื่อในเรื่องคำสาปพระร่วง และข้อมูลที่ไม่อาจหาได้จากการสังเกตการณ์แต่เพียงอย่างเดียว ผู้วิจัยจึงต้องใช้วิธี การสัมภาษณ์ชาวบ้านในตำบลปากน้ำ ซึ่งจะใช้กระบวนการที่หลากหลายตามแต่สถานการณ์ เช่น การสำรวจข้อมูลชุมชน (Survey Method) การสังเกตการณ์ (Observation) การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างการวิจัย การสนทนากลุ่มย่อย การทำกิจกรรมร่วมกัน การจัดเวทีประชาคม

¹ คนโขทัย เป็นภาษาพูดโดยสำเนียงชาวสุโขทัย

ดังนั้นจึงต้องอาศัยเครื่องมือที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ซ่อนทับกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็น แบบสำรวจข้อมูลชุมชน การสังเกตการณ์ แบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structural Questionnaire) กลุ่มตัวอย่างการวิจัย การสนทนากลุ่มย่อย เวทีประชาคม

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 รวบรวมข้อมูลและเอกสารจากแหล่งต่างๆ ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี อันได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชน ตำนานพระร่วง คติความเชื่อเรื่องคำสาปพระร่วง เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเพณี พิธีกรรมความเชื่อของพื้นที่ศึกษา เพื่อที่จะได้ทำการศึกษาในรายละเอียดของข้อมูลด้านต่างๆ ได้แก่

1. ประวัติศาสตร์
2. การเมือง การปกครอง
3. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้านเครือญาติ ศาสนา การค้า วัฒนธรรมและประเพณี

3.2 เก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม ด้วยวิธีการศึกษาข้อมูลในชุมชน โดยประยุกต์แนวทางการได้ข้อมูลในหลายลักษณะดังนี้

1. วิธีการสำรวจ (Survey Method) เพื่อให้ทราบข้อมูลพื้นฐานด้านต่างๆ ของพื้นที่กรณีศึกษา ซึ่งวิธีนี้ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลของความเชื่อในเรื่องตำนานพระร่วงผู้เรื่องคำสาปพระร่วง และประเพณีพิธีกรรมในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับคำสาปพระร่วง

2. วิธีการสังเกตการณ์ (Observation) ซึ่งเป็นการสังเกตแบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Survey) โดยอาศัยการสังเกตการณ์อย่างไม่เป็นทางการกับบุคคล กลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับแหล่งข้อในพื้นที่ศึกษา

3. การสัมภาษณ์เก็บข้อมูลด้านความคิดเห็นของชาวบ้าน ที่มีต่อคติความเชื่อเรื่องคำสาปพระร่วง โดยใช้แบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structural Questionnaire) โดยกำหนดหัวข้อคำถามล่วงหน้าอย่างกว้างในลักษณะคำถามปลายเปิด และไม่จำกัดโครงสร้างตามแบบสอบถาม แต่จะใช้วิธีพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการเพื่อสร้างบรรยากาศเป็นกันเอง ในลักษณะการเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูล ซึ่งวิธีการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลด้านความคิดเห็นนี้ ได้ทำใน 2 แบบ ดังนี้คือ

1. แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำนวน 10 คน โดยสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชนทั้งเก่าและปัจจุบัน และในกลุ่มผู้นำชุมชนนี้ ได้พยายามเจาะลึกไปยังผู้นำชุมชนเก่าที่ยังคงมีบทบาทเป็นผู้นำในปัจจุบันด้วย รวมทั้งทายาทของผู้เฒ่า ซึ่งมียบทบาทในช่วงที่เกิดความ

เปลี่ยนแปลงชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และความเจริญของด้านโครงสร้างพื้นฐานที่เกิดในพื้นที่ เพื่อให้เห็นภาพความคิดที่เคลื่อนไหวจากอดีตมาสู่ปัจจุบันได้ และกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชน ทั้งที่ไม่ได้มีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชน และเป็นผู้นำตามธรรมชาติ (หมอเป่า, หมอยาสมุนไพร, และหมอฟีชีกรรมต่างๆ เป็นต้น) ซึ่งในกลุ่มหลังนี้จะทำให้เห็นภาพบทบาทของผู้ตาม (ผู้ถูกปกครอง) ทั้งการเป็นผู้ตามแบบไม่มีบทบาทใดๆ ในสังคมและการเป็นผู้ตามแบบมีบทบาทในด้านอื่นๆ กล่าวคือยังเป็นกลุ่มคนที่ได้รับการยอมรับ นับถือจากคนในชุมชน

2. แบบสัมภาษณ์กลุ่มสนทนาย่อย ในการสนทนากลุ่มย่อยนี้ ได้อาศัยการสนทนาทั้งกลุ่มเครือข่าย เช่น กลุ่มตระกูลใหญ่ๆ เช่น ตระกูลคัมภีร์ ตระกูลเที่ยงธรรม ตระกูลกันภัย เป็นต้น จะประกอบไปด้วย คนรุ่น ปู่ยา ตายาย พ่อแม่ ลูกพี่ ลุงป้า น้าอา และรุ่นลูก-หลาน-เหลน ซึ่งในบางกลุ่มตระกูลอาจจะไม่ครบ แต่เพื่อให้เกิดบรรยากาศในการเล่าเรื่องจากรุ่นสู่รุ่นอย่างเป็นธรรมชาติที่สุด และกลุ่มสนทนาตามแต่สถานการณ์ คือ กลุ่มที่ทำการสนทนากันอยู่แล้ว แล้วผู้วิจัยสบโอกาสเข้าไปร่วมในวงสนทนาด้วย เช่น ในวงสนทนาบนวัดเนื่องในวันพระ งานบุญ เช่น ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานแต่งงาน พิธีครอบครุ พิธีสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น ทำให้แต่ละกลุ่มที่จะเข้าร่วมสนทนาด้วย ไม่สามารถจำเพาะเจาะจงได้ว่าเป็นใคร หรือเกี่ยวข้องกับอย่างไรบ้าง ดังนั้นจึงเป็นการร่วมสนทนาโดยมิได้นัดหมาย ซึ่งในการสัมภาษณ์แบบกลุ่มสนทนาย่อย จะต้องอาศัยความคุ้นเคย รู้จักกันในระดับหนึ่ง กล่าวคือ เคยคุยกัน ทำความรู้จักกันมาบ้างแล้ว แม้ว่าอาจจะไม่ได้หมายถึงทุกคนในกลุ่มที่สนทนา แต่ในกลุ่มสนทนาหนึ่งๆ จะมีบุคคลที่ผู้วิจัยรู้จัก และรู้จักผู้วิจัยรวมอยู่ในนั้นด้วย เพื่อให้เป็นการสนทนาที่เป็นธรรมชาติ และเล่าเรื่องตามบรรยากาศปกติ ไม่ใช่บรรยากาศของการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ

ซึ่งข้อมูลที่ได้ทั้งหมดก่อนนำมาสู่กระบวนการวิเคราะห์และเขียนรายงาน ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความถูกต้อง โดยการนำข้อมูลเข้าสู่เวทีประชาคม เพื่อให้ชาวบ้านรับรู้และรับรองกับข้อมูลดังกล่าวก่อน ทำเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความเที่ยงตรง และเป็นจริงมากที่สุด

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด โดยผู้วิจัยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสามส่วนเชื่อมโยงกัน นั่นคือ ส่วนที่หนึ่ง เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์ไปพร้อมกับการทบทวนเอกสารและบางครั้งเมื่อมีการสรุปประเด็น ก็ประมวลข้อมูลเข้ากับทฤษฎีหรือการตั้งข้อสังเกตสอดแทรก ส่วนที่สอง เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสังเกตการณ์ ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์แบบไม่แยกจากการเก็บข้อมูล เพราะระหว่างนั้น อาจมีบาง

ประเด็นที่ต้องการข้อมูลเพิ่มเติม จึงใช้วิธีประมวลและใช้กรอบคิดในการวิเคราะห์พร้อมกับการเก็บข้อมูล เพื่อสามารถเพิ่มเติมข้อมูลอย่างทันเหตุการณ์ในกรณีที่ประเด็นการศึกษายังไม่เพียงพอ ส่วนที่สาม เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้วิธีรวบรวมและประมวลข้อมูลจากกรบันทึกของผู้วิจัยเอง หลังจากนั้นจึงโยงเข้ากับผลการวิเคราะห์ในการสองส่วนแรก และกรอบคิดการวิจัย เพื่อสรุปประเด็นและเขียนรายงาน

